

FRAZEOLOGIZMLARNING TARJIMA QILINISH USULLARI

Ashurova Ra'no Muminovna

Samarqand Agroinnivatsiyalar va Tadqiqotlar instituti

"Raqamli texnologiyalar, turizm va gumanitar fanlar" kafedrasi assistenti

muminovnarano@gmail.com

+998933481402

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologik birliklarni tarjima qilishda qo'llaniladigan asosiy usullar ko'rib chiqiladi, ular semantik bo'linmasligi, ko'chma ma'nosi va madaniy o'ziga xosligi tufayli tarjimaning eng murakkab jihatlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotda keng qo'llaniladigan tarjima strategiyalari, jumladan, frazeologik ekvivalentlik, funksional ekvivalentlik, tavsifiy tarjima, kalka, substitutsiya va tushirib qoldirish tahlil qilingan. Tarjimonning usul tanlashiga ta'sir qiluvchi omillarga, masalan, matn turi, janri, madaniy konteksti va maqsadli auditoriyaga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, hech qanday tarjima usulini universal deb bo'lmaydi va frazeologik birliklar tarjimasida semantik aniqlik, uslubiy muvofiqlik va kommunikativ samaradorlikni saqlash uchun yaxlit, kontekstga yo'naltirilgan yondashuv zarur.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar; tarjima usullari; frazeologik ekvivalentlik; funksional ekvivalentlik; tasviriyy tarjima; idiomalar; madaniyatlararo muloqot

Kirish

Zamonaviy tarjimashunoslikda frazeologik birliklarni tarjima qilish masalasi ularning semantik murakkabligi, stilistik boyligi va kuchli madaniy belgisi tufayli markaziy o'rinni egallaydi. Frazeologik birliklar, jumladan, idiomalar, turg'un iboralar va turg'un birikmalar tarjimonlar uchun katta qiyinchilik tug'diradi, chunki ularning ma'nolari ko'pincha alohida tarkibiy qismlarning so'zma-so'z ma'nolaridan kelib chiqmaydi. Ushbu birliklar nutqiy jamoaning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiradi, bu esa ularning adekvat tarjimasini madaniyatlararo muloqot sharoitida alohida ahamiyatga ega qiladi. Frazeologik birliklarni tarjima qilish nafaqat lingvistik kompetensiyani, balki manba va maqsad madaniyatini chuqur tushunishni ham talab qiladi. Noto'g'ri yoki so'zma-so'z tarjima semantik yo'qotish, uslubiy buzilish yoki pragmatik tushunmovchilikka olib kelishi mumkin. Shuning uchun tarjima usullarini tanlash ekvivalentlik va kommunikativ samaradorlikni ta'minlashning muhim omiliga aylanadi. Tarjima nazariyasi olimlarining ta'kidlashicha, frazeologik birliklar maxsus strategiyalarni talab qiladi, chunki ular ko'pincha majoziy ma'no, hissiy bo'yoq va uslubiy funksiyani o'zida mujassamlashtirgan qat'iy tuzilish shakliga ega.

Ushbu maqola frazeologik birliklarni tarjima qilishning asosiy usullarini tahlil qilishga, ularning semantik, uslubiy va pragmatik ekvivalentlikni saqlashdagi samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot frazeologik ekvivalentlik, tavsifiy tarjima, kalka, modulyatsiya va substitutsiya kabi keng qo'llaniladigan tarjima usullariga qaratilgan. Tadqiqotda tarjima matnlaridan olingan misollarni o'rganish orqali har bir usulning afzalliklari va cheklovlarini aniqlash, tarjimonning tanloviga ta'sir ko'rsatgan omillarni yoritish maqsad qilingan.

Asosiy qism

Frazeologik birliklarni tarjima qilish muammosi tilshunoslik va tarjimashunoslikda bunday birliklarning semantik, stilistik va madaniy o'ziga xosligi tufayli keng muhokama qilingan. Ko'pgina olimlar frazeologik birliklar o'zining turg'un tuzilishi, ko'chma ma'nosi va milliy madaniyat bilan chambarchas bog'liqligi tufayli tarjimaning eng qiyin sohalaridan birini tashkil etishini ta'kidlaydilar. Vinay va Darbelne ta'kidlaganidek, idiomatik iboralar ko'pincha to'g'ridan to'g'ri tarjimaga qarshilik ko'rsatadi va tarjima tilida ularning funksional qiymatini saqlab qolish uchun maxsus tarjima protseduralarini talab qiladi².

Frazeologiyaning dastlabki nazariy asoslari rus va Yevropa tilshunoslari tomonidan yaratilgan. Vinogradovning fikricha, frazeologik birliklar semantik jihatdan bo'linmasligi va barqarorligi bilan ajralib turadi, bu esa ularni erkin so'z birikmalaridan ajratib turadi³. Bu fikr keyinchalik tarjima nazariyotchilariga ta'sir ko'rsatdi, ular bunday birliklarni so'zma-so'z tarjima qilish ko'pincha semantik buzilishga olib kelishini ta'kidladilar. Nida dinamik ekvivalentlik doirasida tarjimonning asosiy vazifasi rasmiy tuzilmani saqlab qolish emas, balki maqsadli o'quvchiga bir xil ta'sir ko'rsatish ekanligini ta'kidlaydi⁴. Bu tamoyil, ayniqsa, ibora va turg'un birikmalarni tarjima qilishda muhim ahamiyatga ega. Beyker idiomatik va frazeologik birliklarni tarjima qilish strategiyalarining to'liq tasnifini taqdim etadi. U o'xshash ma'no va shaklga ega iborani qo'llash, o'xshash ma'noli, ammo boshqacha shaklga ega iborani qo'llash, qayta ifodalash, tushirib qoldirish kabi usullarni aniqlaydi⁵. Beyker yondashuvi zamonaviy tarjimashunoslikda keng tarqalgan va frazeologik qiyinchiliklar bilan shug'ullanuvchi tarjimonlar uchun amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Uning ishi tegishli tarjima strategiyasini tanlashda kontekst va maqsadli til me'yorlarining ahamiyatini ta'kidlaydi.

² Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier, 1995

³ Vinogradov, V. V. *Russkiy yazyk (Grammaticheskoye ucheniye o slove)*. Moscow: Vysshaya shkola, 1977

⁴ Nida, E. A. *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill, 1964

⁵ Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge, 2018

Nyumark esa frazeologik birliklar tarjimasiga semantik va kommunikativ nuqtayi nazardan yondashadi. Uning ta'kidlashicha, tarjima usulini tanlash matn turi, kommunikativ vazifasi va o'quvchilarga bog'liq. Nyumarkning ta'kidlashicha, ekspressiv matnlardagi metaforik idiomalar funksional ekvivalentlar bilan tarjima qilinishi kerak bo'lsa-da, informativ matnlar tavsifiy yoki izohli tarjimaga imkon berishi mumkin⁶. Bu fikr frazeologik tarjimada talab qilinadigan funksional moslashuvchanlikni ta'kidlaydi. Madaniyatlararo va kognitiv tilshunoslikdagi so'nggi tadqiqotlar frazeologik birliklarning madaniy joylashuvini yanada ta'kidlaydi. Ko'veceses kabi olimlarning ta'kidlashicha, ko'plab idiomalar madaniyatga xos tajribalarga asoslangan konseptual metaforalarga asoslanadi, bu esa ularning tarjimasini murakkablashtiradi⁷. Natijada tarjimonlar ko'pincha ifodani tarjima tilining konseptual tizimiga moslashtirish uchun modulyatsiya yoki almashtirish usullariga murojaat qilishadi.

Frazeologik birliklar lug'at tarkibining o'ziga xos qatlami bo'lib, semantik butunlik, struktur barqarorlik va ko'chma ma'no bilan xarakterlanadi. Bu xususiyatlar ularning tarjimasini tarjima amaliyotidagi eng murakkab vazifalardan biriga aylantiradi. Erkin so'z birikmalaridan farqli o'laroq, frazeologik birliklar bo'linmas semantik butunlik vazifasini bajaradi va ularning ma'nolari ko'pincha madaniy jihatdan shartlangan. Natijada so'zma-so'z tarjima ko'pincha tushunmovchilikka yoki uslubiy ta'sirning yo'qolishiga olib keladi, bu esa o'ziga xos tarjima usullaridan foydalanishni talab qiladi. Eng keng tarqalgan usullardan biri frazeologik ekvivalentlik bo'yicha tarjima qilishdir. Bu usul manba tildagi frazeologik birlikni xuddi shu ma'noni anglatuvchi va o'xshash stilistik va pragmatik funksiyani bajaruvchi maqsadli til birligi bilan almashtirishdan iborat. To'liq ekvivalentlikka erishilganda, bu usul yuqori darajadagi adekvatlikni, obrazlilikni, hissiy bo'yoqdorlikni va ekspressiv kuchni saqlab qolishni ta'minlaydi. Biroq madaniy va lingvistik tizimlardagi farqlar tufayli to'liq frazeologik ekvivalentlar nisbatan kam uchraydi.

To'liq ekvivalent mavjud bo'lmagan hollarda, tarjimonlar ko'pincha qisman yoki funksional ekvivalentlikni qo'llaydilar. Bu yondashuv frazeologik birlikning shakliy yoki metaforik tuzilishini emas, balki uning kommunikativ ta'sirini qayta tiklashga qaratilgan. Asl iboraning obrazlilik o'zgarishi mumkin bo'lsa-da, funksional ekvivalentlik tarjima matnini tabiiy va maqsadli auditoriya uchun tushunarli bo'lishiga imkon beradi. Bu usul, ayniqsa, badiiy va publitsistik matnlarda samarali bo'lib, ularda uslubiy ta'sir zarur. Yana bir keng tarqalgan strategiya tasviriy yoki parafrazali tarjima bo'lib, u frazeologik birlikning ma'nosini tushuntiruvchi konstruktsiya orqali ifodalaydi. Bu usul, odatda, ibora

⁶ Newmark, P. A Textbook of Translation. London: Prentice Hall, 1988

⁷ Kövecses, Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. Cambridge: Cambridge University Press, 2005

yuqori madaniy o'ziga xoslikka ega bo'lganda yoki tarjima tilida tegishli muqobil mavjud bo'lmaganda qo'llaniladi. Qayta ifodalash semantik aniqlikni ta'minlasa-da, tushunmovchiliklarga yo'l qo'ymasa-da, ko'pincha majoziy obrazlilik va uslubiy ifodalilikning yo'qolishiga olib keladi. Shuning uchun u axborot, ilmiy yoki texnik matnlar uchun ko'proq mos keladi.

Kalka yoki so'zma-so'z tarjima ham ma'lum kontekstlarda qo'llanilishi mumkin, ayniqsa, manba va tarjima tillarida o'xshash konseptual metaforalar mavjud bo'lsa. Bunday hollarda so'zma-so'z tarjima asl tasvirni ma'no buzilishiga olib kelmasdan saqlab qolishi mumkin. Ammo kalkaga haddan tashqari berilib ketish notabiiy yoki idiomatik bo'lmagan iboralarga olib kelishi mumkin va ehtiyotkorlik bilan qo'llanilishi kerak. Nihoyat, o'rin almashtirish va tushirib qoldirish kabi usullar frazeologik birlikni matnning umumiy ma'nosiga yoki o'qilishiga ta'sir qilmasdan yetarli darajada tarjima qilish mumkin bo'lmaganda qo'llaniladi. Substitutsiya frazeologizmni xuddi shu kommunikativ vazifani bajaradigan neytral ibora bilan almashtirishni o'z ichiga oladi, tushirib qoldirish esa faqat frazeologik birlik ortiqcha yoki kontekstual ahamiyatsiz bo'lgandagina oqlanadi.

Xulosa

Frazeologik birliklarni tarjima qilish murakkab jarayon bo'lib, semantik, stilistik va madaniy omillarni sinchkovlik bilan hisobga olishni talab qiladi. Frazeologik birliklar strukturasi turg'unligi va ko'chma ma'noga egaligi tufayli har doim ham ma'nosini yoki ekspressiv qiymatini yo'qotmasdan so'zma-so'z tarjima qilib bo'lmaydi. Shuning uchun tarjimonlar kontekst va kommunikativ maqsadga qarab turli xil tarjima usullarini qo'llashlari kerak. Mos ekvivalentlar mavjud bo'lganda frazeologik ekvivalentlik eng samarali usul bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri mosliklar mavjud bo'lmaganda funksional ekvivalentlik va tavsifiy tarjima keng qo'llaniladi. Kalka, almashtirish va tushirib qoldirish ham tanlab qo'llanilishi mumkin, ammo ular tabiiylik va aniqlikni saqlash uchun ehtiyotkorlikni talab qiladi. Umuman olganda, frazeologik birliklarning adekvat va madaniyatga mos tarjimasiga erishish uchun moslashuvchan va kontekstga yo'naltirilgan yondashuv zarur.

ADABIYOTLAR

1. Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier, 1995.
2. Vinogradov, V. V. *Russkiy yazyk (Grammaticheskoye ucheniye o slove)*. Moscow: Vysshaya shkola, 1977.
3. Nida, E. A. *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill, 1964.

4. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge, 2018.
5. Newmark, P. A Textbook of Translation. London: Prentice Hall, 1988.
6. Kövecses, Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

